

Відновлення України та зміцнення громадянського суспільства: 10 фундаментальних принципів українських музеїв, підготовлені на Конференцію з питань відновлення України в Берліні 11–12 червня 2024 року

Вступ

Відновлення України потрібне не лише українцям, а й усій міжнародній спільноті. Відбудова складається з багатьох аспектів. Щоб побудувати кращу Україну на майбутнє, слід взяти до уваги всі ці елементи. Тут ідеться не лише про фізичну відбудову частково зруйнованої країни, а й про зміцнення належного функціонування інституцій та викорінення корупції на всіх рівнях. Необхідно також врахувати зміни в пріоритетах жителів України, психологічні і фізичні наслідки, викликані війною, а також той факт, що в українців сформувалося значно глибше усвідомлення себе як народу.

Важливим питанням є осмислення того, чого українці очікують від свого майбутнього, та як можна надати напрямок цій дискусії. Саме цим і займаються музеї. Результати досліджень Українського культурного фонду на тему стану культури в 2022–2023 роках свідчать про те, що галузь культурної спадщини виявилася однією з найстійкіших: вона займає друге місце після аудіовізуального сектору. Отже, варто інвестувати в цю галузь. Україна має висококваліфіковані людські ресурси, але не вистачає більшості інших ресурсів.

Тому музеї повинні відіграти ключову роль у відновленні України і тісніше залучатися до різних програм, пов'язаних із відбудовою¹.

З огляду на це ми, українські музеї, звертаємося до Міжнародної конференції з питань відновлення України (URC) з 10 фундаментальними принципами щодо того, як краще залучати музеї та інші інституції громадянського суспільства до процесу відновлення України – не лише такої, якою вона була, але як кращого місця для життя, роботи і відвідування.

Закликаємо міжнародних донорів та Уряд України розглянути наші пропозиції й активніше включати музеї до дальших дискусій і програм.

Актуальне становище українських музеїв

Війна Росії з Україною – це не лише захоплення нашої країни. Йдеться про знищення нашої культури і національної ідентичності. Тому із самого початку ціллію російського агресора були українські музеї та інші установи й культурні та історичні об'єкти.

На окупованих нині українських територіях на Кримському півострові, у

---

¹ Стан культури та креативних індустрій під час війни – результати дослідження від Українського культурного фонду і Міністерства культури та інформаційної політики України (<https://ucf.in.ua/news/11082022>)

* Цей текст є внутрішнім документом і власністю Фонду ОБМІН. У разі поширення розповсюдження, будь ласка, вкажіть джерело (Фундація ОБМІН www.obmin.eu)

ОБМІН

південній частині України та на Донбасі Росія вчиняла і продовжує вчиняти воєнні злочини, систематично розкрадаючи і вивозячи безцінні артефакти. Крім того, музеї по всій Україні потерпають від цілеспрямованих обстрілів та бомбардувань. Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди, Львівський історичний музей (філіал), Івано-Франківський обласний краєзнавчий музей, Одеський національний художній музей – ці приклади, безперечно, свідчать про особливий цинізм і цілеспрямоване нищення культурної спадщини України військами агресора. Прицільні удари по музеях мали місце під час важливих символічних річниць. Слід підкреслити, що, крім руйнування музейних приміщень і колекцій, під час виконання своїх обов'язків і спроб порятунку музейних колекцій гинуть музейні працівники, наприклад, директорка Куп'янського краєзнавчого музею Ірина Осадча, яка намагалася евакуювати частину фондів, коли пряме влучання російської ракети знищило музей.

Зараз в Україні діє 45 національних музейних установ, 570 державних і муніципальних музеїв, 1141 музей, створений як філіал або окремих організаційний підрозділ.

Станом на сьогодні пошкоджено вже 102 музеї і галереї, з чого 12 були повністю зруйновані. Найбільше частково пошкоджених музеїв знаходиться в Луганській області (40%), Донецькій області (18%), Київській області (14%) і Херсонській області (12%). На поточний момент у Харківській області в результаті російських обстрілів, постійних артилерійських і повітряних атак пошкоджено 207 культурних об'єктів

За інформацією Київської обласної та міської військової адміністрації, з початку повномасштабної агресії до 25 квітня 2024 року кількість пошкоджених об'єктів культурної спадщини в Україні зросла вже до 1062. Серед них 123 об'єкти мають загальнонаціональне значення, а 864 – місцеве.

На тимчасово окупованих територіях знаходиться 90 музеїв.

З восьми державних і муніципальних музейних установ, розташованих у п'яти деокупованих областях України, було викрадено 34 872 експонати.

В окупованій частині України «місцевий» моніторинг «нічийних» культурних цінностей ведеться представниками окупантів, мутними структурами, «чорними» археологами, які розграбовують території, що тимчасово перебувають поза контролем України.

Як впливає з інформації, розміщеної на офіційному веб-сайті Міністерства культури Російської Федерації, у 2022 році воно видало 104 дозвільні документи 50 особам на ведення археологічних розкопок на території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, що є очевидним підтвердженням грубого порушення норм міжнародного права і національного законодавства України.

Навіть у таких вкрай важких обставинах у всій Україні продовжують працювати музеї:

вони відкриті для відвідувачів – настільки, наскільки це можливо;

вони опрацювали нові наративи і концепції, спираючись на досвід відвідувачів і своїх працівників;

вони відображають нові очікування, побоювання й надії як відвідувачів, так і музейників.

ОБМІН

Навіть зруйновані та окуповані музеї продовжують свою діяльність – завдяки інноваційним онлайн-ініціативам і швидкій адаптації виставкових просторів до вимог безпеки, прикладом чого є Охтирський міський краєзнавчий музей, Чернігівський обласний художній музей імені Григорія Галагана, Харківський літературний музей та десятки інших.

На роботу музеїв впливає також той факт, що велика кількість працівників, особливо чоловіків, доєдналися до захисту своєї країни. На окупованих нині територіях музейники змушені або шукати можливостей продовження роботи під окупацією, або втікати і працювати в інших частинах України. Усе це призвело до того, що сьогодні, ще більше, ніж будь-коли раніше, музейна робота здійснюється переважно жіночими колективами.

Забезпечення додаткових можливостей (онлайн-курси) та стипендій для мобілізованих працівників музеїв уможливило б їхній дальший професійний розвиток, який вони могли б поєднувати зі службою у Збройних Силах. Зараз вони позбавлені можливості підтримки своїх професійних знань, умінь та навичок.

Яку роль відіграють музеї в житті суспільства?

Музеї як невід'ємна частина відкритого суспільства існують не лише для того, щоб зберегти минуле у всьому його різноманітті, але також для того, щоб відображати сьогоденний досвід і підготувати майбутнє наших суспільств.

Відбудова України вимагає великих інвестицій у ремонт житла, підприємств та інфраструктури. Музеї становлять частину цієї інфраструктури – не лише в тому значенні, що вони є частиною місцевої архітектури і просторового розвитку, а й ще більшою мірою тому, що вони становлять частину взаємопов'язаної системи, в якій зустрічаються центральна, регіональна і місцева влада та громадянське суспільство.

Музеї – це місця, в яких молодь та дорослі пізнають традицію і те, що зробило нас тими, ким ми є сьогодні. Музеї уможливають прямий контакт із тим, що залишилося з нашої історії, з тим, про що ми хочемо пам'ятати. Це наша історична пам'ять, що охоплює історію в усіх її аспектах: мистецтво, літературу, технології та багато іншого.

Музеї у наш час стають основною платформою реінтеграції різних категорій наших співгромадян – ветеранів, людей з інвалідністю, їхніх сімей, родичів померлих, внутрішньо переміщених осіб різних вікових категорій. Під час війни і після війни музеї несуть ще більшу відповідальність перед суспільством: вони стають місцем відкритого обміну думками, постановки запитань і спільних зусиль для пошуку нашого шляху в майбутнє.

Роль і відповідальність музеїв для майбутнього України – нові очікування

Навіть тепер музеї стоять перед лицем нових, зростаючих очікувань з багатьох сторін: те, що музеї експонують і яким чином вони це роблять, потребує

ОБМІН

нарративу, який повинен відображати абсолютно нову ситуацію в Україні. Люди шукають інтерпретації свого повсякденного досвіду, страшних втрат і травм, що випали на їхню долю. Багато музеїв уже адаптували свої виставкові концепції. Музейні установи повинні також шукати способи роботи з пораненими й травмованими відвідувачами і працівниками.

Як влада, так і суспільство очікують, що музеї забезпечать напрямок і можливості для осмислення пережитого досвіду, а також для дискусії на тему способів подолання травми і вибору кращого майбутнього.

Відбудова України передбачає нову практику взаємодії влади з громадянським суспільством. Українці вже багато років доводять, що готові боротися за перемогу України і за те, щоб зробити Україну ще кращим місцем для життя. Влада на центральному, регіональному та місцевому рівні прийняла важкий виклик з подолання руйнацій і боротьби за перемогу у війні та відновлення України. Водночас громадянське суспільство у всіх його аспектах стало ще більш зрілим: українці розуміють не лише те, що вони повинні боротися за незалежність своєї країни, але також і те, що громадянське суспільство повинно відігравати сильнішу роль у майбутньому України.

Відновлена Україна не буде копією того, чим вона була перед російською агресією. Україна буде народом, для якого важливо жити за демократичними цінностями, що стане фундаментом для влади і двигуном змін у суспільстві. Музеї необхідні, щоб служити форумом для цього зрілого громадянського суспільства.

- На національному рівні

Україна вже має багату культуру національних музеїв, важливих для всього народу. Ці музеї не лише потребують коштів для продовження діяльності і поліпшення стилю роботи, а й повинні брати участь у дискусіях і прийнятті рішень на національному рівні щодо закріплених за ними завдань та обов'язків. Це стосується як дискусії на тему нашої національної спадщини, так і висновків, які ми робимо з воєнного досвіду. Варто осмислити такі теми: що робить нас українцями сьогодні і завтра? Як ми себе сприймаємо і як ми маємо ставитися до того, як сприймають нас інші? Як ми інтерпретуємо досвід попередніх поколінь? Якою повинна бути Україна наших мрій? Як її створити? Чого ми можемо навчитися одне в одного? У чому ми погоджуємося або не погоджуємося і чому? Яке наше місце в Європі і в світі? Що ми вносимо до спільної європейської культурної спадщини? Як ми будемо жити з сусідами – незалежно від наших побажань, у тому числі з Росією?

В українському суспільстві тривають пошуки відповідей на ці нагальні запитання. Завдяки співпраці із закордонними експертами пошуки і формулювання нових нарративів були би швидшими і ретельнішими.

- На регіональному та місцевому рівні

Частина перерахованих вище музейних обов'язків актуальна також на регіональному і місцевому рівні. Проте деякі з них особливі: з чого складається

ОБМІН

наша місцева ідентичність? Що спільного між місцевою і національною ідентичністю? Як ми можемо збагатити інших в Україні та за кордоном? Як ми можемо допомогти у побудові сильного місцевого громадянського суспільства і забезпечити належне функціонування інституцій? Музеї у відкритому суспільстві відіграють роль вартових – у позитивному сенсі цього слова – простору для взаємодії, діалогу і пошуку рішень. Відкритість суспільств визначається на підставі того, наскільки великою свободою вони наділяють музеї. У таких диктатурах як Росія музеї – це лише трансляційний канал, завдяки якому влада може контролювати суспільство через пропаганду. У демократичних країнах музейні установи стають частиною громадянського суспільства, підтримуються урядом у виконанні їхніх завдань. Не всі в Україні повною мірою це усвідомлюють і приймають.

Таким чином, музеї відповідальні перед громадянським суспільством та урядом. Музеї повинні залучатися до процесу відновлення України, особливо на регіональному та місцевому рівні: до дискусій, що стосуються безпосередньо відбудови громад та регіонів і того, як музеї повинні відображати актуальні потреби людей.

Україна повинна стати ще більш інклюзивною країною у прямому значенні цього слова, починаючи із забезпечення доступу людям з інвалідністю. І музеї також повинні прийняти цей виклик, відповідним чином модернізуючи або перебудовуючи свої приміщення та експонуючи теми, важливі для українського суспільства.

Інклюзивність повинна стати керівним принципом на всіх рівнях прийняття рішень. Вона означає також надання простору для різного досвіду, який переживають українці під час війни, – такого як пряма боротьба з ворогом та робота на благо України, втрата рідних чи майна, перебування в Україні або повернення з-за кордону, життя під окупацією або відсутність такого досвіду, врешті-решт, різні уявлення на тему того, якою державою Україна повинна бути чи стати.

Усіма цими темами музеї повинні будуть зайнятися тим чи іншим чином, особливо на регіональному та місцевому рівні, де люди стикаються з цими темами безпосередньо і відчувають на собі негативні наслідки таких ситуацій чи подій. Приклад Національного музею історії України у Другій світовій війні та інших музеїв досить ілюстративний: вони постійно організують заходи для вшанування пам'яті, зміцнюючи таким чином довіру ветеранів і сімей померлих або поранених воїнів до культурних інституцій як найкращої можливості збереження пам'яті про те, що сталося, і пошуку способів подолання цього досвіду.

Співпраця з Урядом та інституціями громадянського суспільства в Україні і за кордоном

Україна має потужну мережу організацій громадянського суспільства як в Україні, так і за кордоном. Це стосується музеїв та їхніх мереж: крім багатого різноманітного ландшафту музеїв в Україні, існують українські музеї за межами держави, наприклад, у Нью-Йорку, Чикаго, Торонто та Вінніпезі. Крім того, музеї в Україні вже налагодили тісні контакти з партнерськими музеями в

ОБМІН

Європі і поза нею. Ці контакти необхідно постійно зміцнювати, систематизувати і розширювати: очевидно, що внесок української історії, мистецтва і культури у спільну європейську культурну спадщину ще не такий видимий у всій Європі, яким повинен бути. Слід поглиблювати двостороннє партнерство з музеями, особливо в Європі та Північній Америці, із взаємною користю: музеї з України можуть дізнатися багато важливого на тему того, як працюють інші музеї, як формувати наративи і використовувати нові технології для модернізації музейних інституцій, щоб вони ставали цікавішими та відповідали потребам відвідувачів кожного віку. Водночас музеї за межами України могли б отримати користь від кращого відображення українського внеску у їхній власний наратив. Усе це було б значним внеском у майбутнє України і повинно активно підтримуватися урядами в Україні і за її межами.

10 фундаментальних принципів

1. Відновлення України вимагає рефлексії щодо того, як ми хочемо сприймати Україну в майбутньому: зберігаючи те, що було вартісне, та вдосконалюючи те, що робить нашу країну ще кращим місцем для життя, роботи і відвідування. Планування на національному, регіональному і місцевому рівні повинно вже з самого початку більшою мірою враховувати громадянське суспільство і культурні інституції, особливо музеї. Кожен регіон вимагає індивідуального підходу і має свої потреби. Тому підкреслюємо важливість того, щоб на кожному адміністративному рівні України існували відповідні систематичні форми залучення музеїв та інших інституцій громадянського суспільства до дискусій і процесу прийняття рішень, що стосуються відбудови України. Музеї, спираючись на наявний досвід і використовуючи свої колекції, можуть підтримувати цю вкрай важливу дискусію, наприклад, за допомогою виставок, конференцій тощо, присвячених вказаній вище тематиці, стаючи тим самим платформою безпечного професійного діалогу. Розвиток системних форм повинен базуватися на зміцненні автономії музеїв і музейних організацій, на критичному аналізі наявних правових рамок і створенні плану змін з урахуванням нового практичного досвіду, пов'язаного з війною, та передового досвіду з усього світу.
2. Відновлення України допоможе їй стати суспільством значно більш інклюзивним: це представляється особливо очевидним, коли ми подумаємо про те, як ми полегшимо життя нашим громадянам, що страждають через фізичні і психічні наслідки цієї війни.

Зробити Україну найкращою у світі країною для людей з інвалідністю – це позитивний виклик. Музеї повинні враховувати цю потребу, створюючи будинки, адаптовані до осіб, що пересуваються колісними кріслами, беручи це до уваги при плануванні і презентації виставок (наприклад, забезпечуючи доступ до них особам з порушеннями слуху тощо) та співпрацюючи з митцями з інвалідністю.

Окремий виклик стоїть перед музеями, що містяться в будинках, які є об'єктами культурної спадщини: у цьому випадку відновлення з адаптацією до потреб людей з інвалідністю повинно проводитися з урахуванням вимог у сфері охорони пам'яток. Варто також підкреслити, що Інклюзивність

ОБМІН

охоплює не лише інфраструктурний, а й культурний компонент. Вдалі приклади співпраці українських музеїв з нині окупованих і прифронтових територій у безпечніших локалізаціях – інтеграція колекцій у нових регіонах, наприклад, діяльність Слов'янського краєзнавчого музею разом з Хмельницьким обласним художнім музеєм та Луганського обласного краєзнавчого музею, який працював спочатку у Львові, а потім у Києві. Ця концепція повинна запроваджуватися всюди, кожною інституцією в Україні.

3. Відновлення України принесе нові наративи – як в Україні, так і поза її межами. Музеї можуть зробити свій суттєвий внесок у дискусію, наприклад, на такі теми: як ми сприймаємо себе як українців? Як бачать нас інші і як ми хотіли б, щоб нас сприймали? Що ми хочемо дати світові? В Україні це вимагає широкого діалогу, який повинен бути добре організований і підтримуваний урядом, регіональними і місцевими органами влади. Ми закликаємо до широкої структурованої дискусії, що охоплює музеї та інші інституції громадянського суспільства.

Відновлення України повинно передбачати рефлексію над тим, які музеї є сьогодні на національному, регіональному і місцевому рівні, і які музеї ми хочемо бачити в майбутньому, щоб краще представити те, що зробило Україну такою країною, якою вона є сьогодні. Це повинно відбуватися шляхом вдалого поєднання локальних ініціатив та спільного прийняття рішень на всіх рівнях.

Така дискусія має також виходити поза межі України: бо за кордоном ми занадто часто стикаємося з незнанням або нерозумінням українського мистецтва і культури – через не показування на музейних виставках нічого, що пов'язано з Україною, або через ігнорування українського елемента в описі твору мистецтва чи біографії митця. Тому ми закликаємо до систематичного діалогу з музеями поза Україною, щоб краще експонувати цю спільну спадщину. Такий діалог повинен передбачати можливості спільних досліджень та аналізу музейних колекцій як в Україні, так і за кордоном (деколонізація), створення міждисциплінарних дослідницьких програм, мереж локальних музеїв тощо.

4. Відновлення України вимагає програми модернізації і професіоналізації багатьох наших музеїв. Музеї повинні увійти в XXI століття. Відбудова України – це шанс для перетворення українських музеїв у найсучасніші і найбільш орієнтовані на відвідувачів музеї у світі. Досвід війни уже змусив багато музеїв радикально змінити методи роботи: частина музеїв з окупованих нині територій уже перенесла свою діяльність з фізичних будинків із фізичними експонатами на інтерактивні інтернет-платформи.

Так чи інакше, музеї XXI століття у всьому світі потребують значних змін, якщо вони хочуть залишатися важливими для наших суспільств. Наші суспільства еволюціонують, розвиваються технології, змінюються наративи – все це створює нові можливості. Україна повинна стати двигуном такої модернізації музеїв, а це вимагає постійного підвищення кваліфікації і професійного вдосконалення музейників. Цього можна досягнути шляхом

ОБМІН

опрацювання та запровадження сучасних освітніх програм при залученні національних і міжнародних експертів, зокрема, у сфері відновлення та проектування виставок, оцифрування, правових аспектів міжнародної співпраці, диверсифікації джерел фінансування тощо.

5. Відновлюючи Україну, треба зберегти в нашій країні те, що добре і сильне. Це стосується наших часто маленьких місцевих та регіональних музеїв. Вони працюють близько до людей і до потреб своїх спільнот та утримуються переважно завдяки активній участі волонтерів і меценатів. Вони потребують збільшення можливостей для життя і розвитку. Це стосується відповідного фінансування, а також поваги і загальної підтримки з боку місцевих та регіональних органів влади.

Ми знаємо, що гроші будуть потрібні всюди, потреб в Україні зараз дуже багато. Тому ми пропонуємо створення національного фонду малих і середніх місцевих і регіональних музеїв, який міг би фінансуватися приватними донорами в Україні та за кордоном. Утворення такого фонду може стати також базою для підтримки музеїв та їхніх працівників з окупованих територій, оскільки у них є потенціал, щоб стати рушійною силою і пунктом комунікації у процесі реінтеграції.

6. Відновлення України повинно висвітлюватися як всередині країні, так і за її межами. Тому ми пропонуємо створення міждисциплінарних виставок і платформ, які відобразатимуть різні елементи відбудови України і показуватимуть їх у різних місцях як в Україні, так і за кордоном. Наші музеї можуть допомагати у підготовці таких виставок і пропонувати посередництво партнерам за межами України.
7. Відновлення України великою мірою залежатиме від молоді. З огляду на це ми пропонуємо спеціальні програми та концепції для молодих людей в Україні. Програми культурної спадщини повинні стати частиною всіх рівнів освіти. Варто також підкреслити потребу популяризації навчання у сфері музейної справи з метою збільшення кількості відповідних фахівців і підвищення їхньої кваліфікації. Елементом нашої майбутньої системи освіти повинно стати не лише відвідування музеїв, а й різноманітне їх використання, що могло б стати можливим завдяки більшій кількості онлайн-музеїв всюди там, де молоді люди в Україні потребують такого доступу. У майбутній Україні широкий доступ до нашої багатой культури і спадщини не повинен уже залежати від того, де людина проживає і чи може вона собі дозволити поїхати до великого міста з великими музеями.
8. Відновлення України повинно також враховувати особливо важливий європейський аспект. Україна стане членом Європейського Союзу. Ми повинні подумати про те, як зробити Україну ближчою європейцям. Це може передбачати створення українських музеїв в інших частинах Європи. Це може означати також використання сучасних технологій для ближчого знайомства Європи з Україною. Ми закликаємо Європейський Союз та Україну до створення такої ініціативи разом з опрацюванням рекомендацій, яким чином можна було б цього досягнути.

ОБМІН

9. Відновлення України повинно враховувати аспект безпеки, особливо у сфері культурної спадщини. Усвідомлення широкого обсягу довготривалих загроз, від воєн до стихійних лих і катастроф, викликаних людською діяльністю, повинно становити фундамент для розробки чіткого плану дій на користь збереження історичної і культурної спадщини, зосередженої в музеях. Це означає створення системи безпечних зовнішніх серверів з метою збереження нашої оцифрованої спадщини і зусилля на рівні держави на користь швидкого та повного оцифрування всіх музейних колекцій, а також створення мережі оснащених необхідним технічним обладнанням надійних сховищ, які можуть стати місцевими хабами, що забезпечують збереженість фондів у разі небезпеки.
10. Відновлення України повинно охоплювати всі аспекти історії, мистецтва та культури. Тому звертаємося з проханням до міжнародних донорів, урядів і приватних організацій про врахування історії, мистецтва та культури у концепціях, спрямованих на підтримку відбудови України. Ми просимо залучати музеї та інші інституції громадянського суспільства до створення та реалізації програм. Музеї – важливі партнери в процесі, який дозволить Україні стати зразком для наслідування та показати, яких результатів може досягати суспільство, що відстоює свободу у всіх її аспектах.

RESPONSIBILITY
MUSEUMS